

6. A XIX. század végi gimnáziumi tantervek elméleti háttére. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta: *Felkai László*, OPI, 1985., 400 pld., 90. p.

7. Az 1934. évi középiskolai reform. — A törvényjavaslat előkészítése és vitája. — Összeállította, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: *Antall József*, OPI, 1986., 500 pld., 157. p.

8. Szemelvények, dokumentumok a polgári iskola hazai történetéből (tantervek, törvények-tantervelméleti megközelítések). Összeállította, magyarázatokkal ellátta és a bevezető tanulmányt írta: *Simon Gyula*, OPI, 1987., 400 pld., 195. p.

9. A tanterv helye és szerepe *Kiss Árpád* neveléstudományi munkásságában. (Emlékkötet *Kiss Árpád* nyolcvanadik születésnapjára.) A szemelvényeket válogatta, összeállította és bevezető írásokkal ellátta: *Horánszky Nándor*. A bevezető tanulmányt írta: *Báthory Zoltán*, OPI, 1988., 400 pld., 155. p.

10. A „Nagy pedagógiai kísérlet”. (A húszas évek szovjet tantervei.) A szemelvényeket válogatta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta, a szövegeket az eredetivel egybevetette: *Szebenyi Péter*. Fordította: *Fehér János*, és az első szemelvényt *Falus Ivánné*, OPI, 1988., 400 pld., 137. p.

11. A cikkünk megírása után került kezünkbe a 11. *Nagy László* tantervfelfogása és hatása. A szemelvényeket összeállította és a bevezető tanulmányt írta: *Ballér Endre*, OPI, 1989., 400 pld., 211. p.

DR. LENGYEL ZSOLT

Szeged

A nyelvi kreativitás egy aspektusa

1. Az idegen nyelv oktatásának megnövekedett jelentősége egyaránt állítja többet (és más) feladatok elé a gyakorló tanárt, de a nyelvsajátítási folyamatot kutatót, a tankönyvszerzőket is.

1.1. E rövid tanulmányban* az idegen nyelvi ismeretek egy sokat hangoztatott, de a gyakorlatban csak korlátozott mértékben megjelenő aspektusával, nevezetesen a kreativitással kívánok foglalkozni. Közismert, hogy a nyelvészet (majd pedig az alkalmazott nyelvészet és pszicholingvisztika) legújabbkori forradalmát a Chomsky-féle generatív grammatika, valamint az ennek nyomán serkent újabb és újabb — de a kreativitást változatlanul kiindulópontnak valló — irányzatok vezetik.

1.2. A kreativitás — mint elméleti kiindulópont, és mint gyakorlati megjelenés — kidolgozottabb az első (anya)-nyelvsajátítási vizsgálatokban, kevésbé az a második (idegen) nyelvek tanulási-tanítási folyamatainak viszonylatában.

A hazai nyelvoktatás elmélete és gyakorlata is keveset épít a kreativitásra. E tételt többféleképpen is lehetne illusztrálni, de legyen elég egyetlen példára hivatkozni (e példát szándékosan választottam, mert az alább részletezendő kísérletben éppen e kérdés áll a középpontban).

1.3. Tankönyveinkben, nyelvi gyakorlókönyveinkben és az idegen nyelvi órákon a szójelentés megadásának uralkodó módja a lexikai ekvivalencia, azaz egy bizonyos idegen nyelvi szót az anyanyelv ilyen és ilyen szavával (szavaival) feleltetjük meg (aminek semmi köze a kreativitáshoz).

Ha nem is kellő rendszerezettséggel, de találunk ún. szemantizáláson alapuló jelentésmegadási módot, ez már a kreativitás több mozzanatát juttatja érvényre. A szinonim és antionim jelentések igénybevétele egy-egy szójelentés kitalálása (megoldása) szempontjából tükrözteti a kreativitás bizonyos összetevőit, de a szóban forgó eljárások az elsajátítandó lexikai anyagnak csak egy szűkebb rétegére alkalmazhatók.

* A tanulmány a 637/86. MM-pályázat keretén belül született, a támogatásért ezúton mondok köszönetet.

1.4. A szavak jelentésének didaktikusan megszerkesztett mikrokontextus alapján való meghatározása nem tartozik jelenleg a nyelvoktatás fegyvertárához (bár biztos vagyok benne, hogy nem is egy nyelvtanár „ösztönösen” használja az órákon). Az alább részletezendő kísérletben éppen ezt az eljárást fogom vizsgálni.

2. A kísérlet során három feladatot kaptak a gyerekek, minden egyes feladat három mondatból állt. A feladat elvégzéséhez a következő írásbeli utasítást kapták (nyomdai okok miatt itt latin betűs átírással adom meg az orosz mondatokat és szavakat, a gyerekek természetesen cirill betűs mondatokat kaptak):

Ismeretlen szavak jelentését kell megállapítani!

Egy-egy szó három mondatban is szerepelni fog.

A) 1. Ja *n'ezu* každyj večer.

2. Ja *n'ezu* bystro na vengerskom jazyke.

3. Ja *n'ezu* etu knigu.

Mit jelent: *n'ezu* =

B) 1. Ja l'ubl'u *n'sa*.

2. *P'os* bežit vo dvore.

3. *P'os* ne l'ubit košku.

Mit jelent: *p'os* =

C) 1. Ivan ig'ot po *pošikoj* storone ulicy.

2. U men'a bolit *pošikaja* noga.

3. Ja umeju pisat' tol'ko s mojej *pošikoj* rukoj.

Mit jelent: *pošikoj* =

A feladat elvégzése előtt szóbeli utasítást is kaptak a gyerekek. A feladat elvégzésére 15 percet szántunk (ennél rendszerint kevesebb idő is elegendő volt).

Mint látható: a kitalálandó szavak vagy létező, de a gyerekek számára ismeretlen orosz szó volt (*p'os*), vagy nem létező (kvázi) orosz szó. (Azt talán említenem se kell, hogy hasonló szellemű angol, német, francia nyelvű kísérlet is végezhető.)

A mondat többi szava ismerős a gyerekek számára.

A feladatokat 5. osztályos gyerekek végezték, összesen 120 tanuló.

A feladat elvégzésének elemzési kategóriái a következők:

1. „nincs megoldás”, azaz a gyerek semmiféle megoldással nem próbálkozik (a táblázaton \emptyset fogja jelölni),

2. „helyes megoldások”: a *n'ezu* szóval kapcsolatban az *olvasni* ige valamilyen formáját (*olvas*, *olvasni*, *olvasok*) fogadtam el; a *p'os*-szal kapcsolatban a *kutya* szót, a *pošikojjal* kapcsolatban a *jobb* vagy *bal* szavakat,

3. „elfogadható megoldás”: ez átmenet a helyes, és a rossz megoldások között,

4. „rossz megoldások”.

Az egyes elemzési kategóriákról — természetesen — később részletesen szólok.

Az eredményeket (a fenti elemzési kategóriák segítségével) táblázat összegezi:

mondat \ megoldás	\emptyset	helyes	elfogadható	rossz
1. <i>n'ezu</i>	13 (10,83%)	62 (51,66%)	1 (0,83%)	44 (36,66%)
2. <i>p'os</i>	23 (19,16%)	57 (47,50%)	22 (18,33%)	18 (15,00%)
3. <i>pošikoj</i>	22 (18,33%)	61 (50,83%)	\emptyset	37 (30,83%)

2.1. „*Nincs megoldás*”: a százalékos eredmények alapján elkülönül a *n'ezu*, illetve a *p'os* és *pošikoj* megoldása. Az utóbbiaknál e kategória kb. 20⁰/₀, az előbbinél viszont csak 10⁰/₀. Az igei állítmány megfejtése — e kategória tanulása szerint — valamivel könnyebb, mint a melléknévi jelzőé vagy a főnévi alanyé (tárgyé).

E kategória azt is jelenti, hogy a gyerekeknek egy jelentős része (legalább 10⁰/₀-a) vagy meg sem érti a feladatot, vagy képtelen megoldani.

2.2. „*Helyes megoldások*”: a gyerekeknek kb. fele helyes megoldást ad mindhárom szó esetében. Nyilván — a nyelvtanulás szempontjából — ezek a gyerekek a legjobbak. Az eredmények effajta kompaktsága többféle következtetés levonását sugallja:

a) a nyelvi találékonyosság nem pusztán szófaj (mondatrész) függőségű (nyelvi, pszicholingvisztikai jellegű következtetés),

b) meglehetősen alacsonynak tekinthető az 50⁰/₀-os sikeresség, tehát a nyelvtanulás során elég hamar „szakadás” áll be a jól és rosszul teljesítők között (nyelvpedagógiai jellegű tanulság).

Erdemes a helyes megoldásokat részletezni.

Az első mondat *n'ezu* szavának helyes megoldásai a következők: *olvasok* (38,70⁰/₀), *olvas* (27,41⁰/₀), *olvasni* (20,96⁰/₀), *olvasom* (9,67⁰/₀), *olvastam/néztem* (1,61⁰/₀), *írom* (1,61⁰/₀). A különböző igei formák (*olvasok*, *olvas* stb.) a jelentés dekontextualizálási folyamatának mikrostudiumai.

A *p'os* helyes megoldásai a következők: *kutya* (73,68⁰/₀), *kutya/egér* (12,28⁰/₀), *Ó/kutya* (7,01⁰/₀), *egér/kutya/gyerekem* (1,75⁰/₀), *kutyus* (1,75⁰/₀), *kutyust* (1,79⁰/₀). Látható, hogy a helyes megoldások nagy többsége egy irányba mutat (*kutya*), ám a többi megoldásnak is e csoportban van a helye: a gyerekek által vagylagos megoldások a jelentés megragadásának folyamatát mutatják (azaz azt a stádiumát, amelyben még két jelentés közül — abszolút módon — még egyik sem zárható ki).

A *pošikoj* helyes megoldásai a következők: *jobb* (91,80⁰/₀), *bal* (4,91⁰/₀), *jobb/bal* (3,27⁰/₀). Az „egyirányú” megoldás értéke itt a legmagasabb (91,80⁰/₀), de ez érthető, minthogy az adott jelentésalternatívák is.

2.3. *Elfogadható megoldások*

Az „elfogadható megoldás” elemzési kategória — lényegében — csak az alanyi (tárgyi) mondatrész funkciójú *p'os* főnévre vonatkozik. Az elfogadható megoldások a következők: *Ó* (31,81⁰/₀), *kismadár* (18,18⁰/₀), *egér* (13,63⁰/₀), *madár* (9,09⁰/₀), *anya*, *Iván*, *róka*, *öt*, *ő/öt*, *farkas* (4,54⁰/₀).

Az elfogadható megoldások a helyes megoldás jelentés-összetevőit általában tartalmazzák (pl. élő), de vagy nem kellő mélységű a szemantikai összetevők szerinti analízis (*ő*, *öt*, *ő/öt*), vagy ha kellő mélységű, akkor a helyes megoldással azonos szinten elhelyezkedő szavakból választanak (vagy állatokat: *kismadár*, *madár*, *egér*, *róka*, *farkas*, vagy személyeket: *anya*, *Iván* neveznek meg). E megoldások grammatikai szempontból helyesek, ám rendszerint a feladatban szereplő mondattriász egyikében kifejezett valamilyen pragmatikai jelentést nem veszik figyelembe (pl. A..... *az udvaron szaladgál* nehezen képzelhető el a kismadárról, madárról, farkasról, de az anyáról se, bár teljességgel nem zárható ki). Az elfogadott megoldásokban tehát a grammatikai helyesség és a pragmatikai korlátozás kerül — nem súlyos — konfliktusba.

2.4. *Rossz megoldások*

A rossz megoldások tekintetében két alcsoport különíthető el: a *n'ezu* és *pošikoj* esetében legalább 30⁰/₀ e kategória részesedése, a *p'os* szónál viszont ennek csak a fele (15⁰/₀). Az utóbbi azzal magyarázható, hogy a *p'os* esetében az „elfogadható” megoldási kategória is szerephez jut, a másik két szó esetében azonban nem.

A *n'ezu* szóval kapcsolatos megoldások többféleképpen csoportosíthatók. A leg-egyszerűbb egy szófajalapú felosztás:

- a) tagadószó (*nem*),
- b) melléknév (*gyönyörű*),
- c) névmás (*tied*),
- d) főnév (*labda, autó, kutya, pizza*),

e) ige: *nézem* (4 fő), *néztem, nézi, nem tudok* (3 fő), *én tudom, értem, nem értem, ismerem, gondolom, kapok/veszek* (3 fő), *kapok, veszek, venni, kinyitom* (3 fő), *becsukom, forgatom, bemutatom* (2 fő), *ballgatok, csinál* (2 fő), *szeretem, lebet* (2 fő), *rajzolni, lefeküdni/lefektetni, csiripelek, brekegek*.

A rossz válaszok többsége ige, ez azt a tanulást sugallja, hogy a rossz megoldásokban pozitív mozzanatok is vannak, pl. a szófajhűség. A hiba — különösebb részletezés nélkül — elsősorban abban rejlik, hogy a jelentés meghatározásában ezek a gyerekek a mondattriász egyetlen — legkönnyebb — tagját képesek csak figyelembe venni (*ja n'ezu etu knigu*), és az igei jelentést ehhez igazítják.

A *p'os* szóval kapcsolatos rossz megoldások:

- a) névmás: *téged* (2 fő),
- b) határozószó: *nagyon*,
- c) hangutánzószó: *miau* (2 fő),
- d) főnév: *nadrág* (2 fő), *szék, ital, kukac, bolha*,
- e) ige: *írj, írni, enni, nem iszik, aludni, csinálni, játszani*.

E rossz megoldásokkal kapcsolatban nehéz nyelvi, nyelvdidaktikai jellegű magyarázatot találni: ezek a gyerekek — úgy tűnik — nem tudván a feladatot elvégezni, taláalomra beírnak valamit.

A *pošikoj* szóval kapcsolatos rossz megoldások:

- a) határozószó: *nagyon* (10 fő), *jobban, gyorsan, gyakran/sokszor*,
- b) melléknév: *piszkos, hosszú, szép, magyar*,
- c) ige: *fáj* (4 fő), *rajzolni, irkafirkálni, iszik*,
- d) főnév: *láb* (6 fő), *lábujj, ujj, ház, ember, egészség, postában*.

A *pošikoj* szóval kapcsolatos rossz megoldások az eddigiektől eltérő mozzanatokat vetnek fel:

a) a szófajtság (mondatrész-szerepkör) nem túlságosan befolyásoló tényező, ui. ehhez képest kevés a melléknév (a szófajtság — mint emlékszünk — az első, az igét kívánó mondat rossz megoldásai között kapott nagyobb szerepet).

b) Ugyanakkor a mondattriász valamely tagjának felismerésén alapuló jelentésmeghatározás sem tűnik átfogóbb magyarázó elvnek (ez az elv volt alkalmazható — ugyancsak — az igei jelentés meghatározásánál).

c) A „taláalomra” való megoldás sem ad magyarázatot (mint a *p'os* szó esetében), ennél ugyanis több rendszerűség figyelhető meg a rossz válaszokban.

d) A rossz válaszokra leginkább átfogónak az a magyarázat tűnik, amely szerint az egy-egy mondatban ismerős szóval asszociációs viszonyban lévő szót adja meg válaszként a gyerek (pl. *nagyon* — ti. *fáj*; *rajzolni, irkafirkálni* — ti. *kéz*; *láb, lábujj, ujj* — ti. *fáj*).

3. Összefoglalás

3.1. A szójelentés kitalálása több (kísérletünkben: három) mikrokontextus (mondat) segítségével az idegen nyelvek tanulásához szükséges kreativitás mozzanatát állítja előtérbe. A nyelvet tanulók (kísérletünkben részt vevő gyerekek) az ismeretlen szó jelentésének kitalálásához kétféle ismeretet kell, hogy mozgósítsanak:

a) eddigi idegen nyelvi ismereteiket (melyekből azonban az új jelentés közvetlenül nem vezethető le),

b) nyelven kívüli, a valóságra vonatkozó ismereteket.

3.2. A helyes megfejtés a fentebb említett kétféle ismereten túl egy ellenőrző művelet elvégzését is feltételezi. Ennek során a gyerek az általa kreált szójelentést mindhárom mondatba behelyettesíti, és ha a behelyettesítés három értelmes kijelentést eredményez (külön-külön és együttesen is), akkor a megoldás (a szójelentés) helyes.

3.3. Az eredmények azt mutatják, hogy a fentebb vázolt utat nem képes valamennyi gyerek bejárni.

a) a gyerekeknek legalább 10⁰/₀-a meg sem érti a feladatot, ők nem adnak semmiféle megoldást.

b) A gyerekek kb. 50⁰/₀-a helyes megoldást ad, s ez azt jelenti, hogy a helyes megoldás szempontjából a szójelentés kitalálása nem szófaj- és mondatrész-függőségű.

c) A rossz megoldások azonban enyhén szófaj-, (mondatrész)-függőségűek: az igei állítmány és a melléknévi jelző jelentésének kitalálása nehezebb, mint a főnévi alanyé. Elemzésünkben ez úgy jelentkezett, hogy a főnévi alany jelentésének meghatározásában kb. fele-fele arányban van egymással a rossz és az elfogadható (tehát se nem rossz, se nem helyes) megoldás. A döntő különbség — a feladatban szereplő három szó között — az, hogy a melléknévi jelző és az igei állítmány jelentés meghatározásában nincs „elfogadható”, azaz se nem jó, se nem rossz megoldás; ezeknél a jelentésmeghatározás vagy jó (helyes), vagy rossz. Az átmenetiség („az elfogadhatóság”) a főnév elemi szemantikai összetevőkre („élő”, „ember” stb.) való bonthatóságával kapcsolatos. Más szavakkal: a mikrokontextus (az adott mondatok) a főnév jelentésszerkezetét (jelentés-összetevőit) jobban átvilágítja, mint az igéét vagy a melléknévéét. Ez egyúttal a fentebbi feladat nyelvdidaktikai értékéről is vall: hasznosabbnak tűnik e feladat a főnevek vonatkozásában (természetesen e kijelentés további rendszeres vizsgálatot igényel).

3.4. A rossz megoldásoknak is megvan a maguk nyelvdidaktikai haszna: a kontrollművelet elmaradása (csak egy mondat szempontjából helyes a megoldás) — sajátos, szöveglingvisztikai eljárások bevezetését szorgalmazzák. A laza asszociációkon alapuló rossz megoldások másféle nyelvpedagógiai javítást igényelnek.

A szójelentés feltárásának itt bemutatott módja — meggyőződésem szerint — jól használható az idegen nyelvek tanításában: a tanulókat önálló munkára és gondolkodásra készíti. A tanárnak ugyanakkor értékes adalékokat szolgáltat tanítványainak — nem csak a szójelentésre vonatkozó — nyelvi ismereteiről.

ZENTAI MÁRIA

Budapest

Egy rajztagozatos osztály munkájáról

Műhelymunkánk a műalkotáselemzés

Az első kerületi Krisztina Téri Általános Iskolában az 1988/89-es tanévben indult meg a rajztagozat. Célja, hogy első osztálytól, együtt az írás-olvasással, következetes munkával bevezesse a gyerekeket a vizuális nyelv használatába, a vizuális jelek írásába, olvasásába. Ismeretek bemagoltatása helyett a látható világ felfedezésével foglalkozunk, úgy, hogy a rajzóra élmény legyen, örömet hozzon.

A rajz őszinte és közvetlen kifejezési formája a kisgyerekeknek, annak kell maradnia az iskolában is. Az óvodás rajza sem másol, hanem értelmet; nem leképez,